

Elbeszéléseinek jelentősége kisebb, de e gyűjteménynek meg van az az értéke, hogy közülök kettő (Pusztalaki, A nevelő) s egy töredékül maradt regénye (A XIX. század bárói) először itt jelenik meg nyomtatásban. Mit tudott volna alkotni az író ez utóbbiból, nem tudjuk, de ő maga főművének szánta s teljes lelkével kezdett hozzá. Már ez is becsessé teszi ezt a nem is száz lapra terjedő torzót, mely szintén irány-regény lett volna, a pénz-arisztokrácia diadalmaskodó előretörésével s a született nemesség hátraszorulásával korképet akart festeni, valószínűleg avval a szándékkal, hogy fölhívja a figyelmet a társadalmi ellentétek és küzdelmek káros hatására.

Emlékbeszédeit és politikai szónoklatait kevés kivétellel már olvashattuk együtt, kötetbe foglalva. Az előbbieket nemcsak változatos tárgyuknál fogva tesznek számot irodalmunkban — ő tartott emlékbeszédet Kölcsey, Kazinczy, Vörösmarty, Széchenyi fölött — hanem magasan szárnyaló gondolatai, költői szelleme és képei, nyugodt, érzelmes hangulata és méltóságos nyelve a legkiválóbb emlékbeszédnek közé emelik ezeket a gyász-szónoklatokat.

Politikai beszédeit időrendben kapjuk, nagyokat, kicsinyeket egymás mellett, maradandó hatású, kidolgozott szónoklatait vegyesen azokkal a rövid válaszokkal, melyeket a tárczája ügyében hozzá intézett interpellációkra adott; itt van a híres fölirati beszéde és a homeopathiai tanszék ügyében mondott, itt a vallás-szabadság ügyében tartott és a napirendhez vagy házszabályhoz való rövidke fölszólalás. Egy-kettő csakugyan legfőljebb személyi érdekű, de a többi, még a látszólag jelentéktelenek is, mindegyik egy-egy adat Eötvös kulturpolitikájához, s az ő alkotta törvényekkel együtt nyújtják teljes képét Eötvösnek, a pädagogusnak.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Die Psychologie des Kindes und die Schule von Benno Erdmann.
Bonn, 1901.

A gyermekpsychologia néhány év óta nálunk is foglalkoztatja az embereket. Mint minden új dolog, sokaknak tetszik. Mint könnyűnek látszó tanulmány, sokakat kecségtet eredményes munka reményével. A hol, mint ez új tudományban, még csak nyers empirikus munka folyik, sokan azt hiszik, hogy új, eredeti, önálló adalékokkal gazdagíthatják a

tudományos készletet. Hogy a friss érdeklődés már egyesület alakításának szándékában is nyert kifejezést, az csak korunk egy divatából folyó jelenség, melyen nem csodálkozhatunk. Ha sokan beállanak gyermekpsychologusoknak, kikről hírt sem hallottuk, hogy előbb általában psychologusok lettek volna, az is a dolog természetéből folyó körülmény. S ha néhány év múlva talán azt fogjuk észrevenni, hogy mi, kiknek: psychologiai irodalma oly szegény és sovány, egy mennyiség tekintetében jelentékeny gyermekpsychologiai irodalommal rendelkezünk, ezen sem fogunk csodálkozhatni. A gyermekpsychologiai irodalom vízözöne ellepett a miénknél magasabb fokú tudmánynyal ellátott országokat is, a mi irodalmunk lapályain annál inkább elférhet. Hiányzanak nálunk a vizek felett lebegő erős szellemek, kik «quos ego» szavukkal megállítanák a hivatlanok áradatát.

E sorok írója gyenge szavával már hat évvel * ezelőtt mérsékelni próbálta azokat a reményeket, melyeket a pædagogia részéről a gyermekpsychológiához fűztek. Nagyon örülök, hogy most a német philosophiai irodalomnak egyik éleselméjü képviselője, Benno Erdmann, egy kis füzetben szintén hangoztatja óvó szavát — a gyermekpsychologia jelentőségének kellő elismerése mellett is — az e téren mutatkozott, talán túlságosnak nevezhető buzgóság ellen.

«Jónak láttam — úgymond Erdmann a fentírt czímmel kibocsátott tanulmánya előszavában — hozzájárulni ahhoz, hogy a buzgóság, melylyel e téren a munka Németországban is folyik, el ne fajuljon. Mindig öröm lelkesedést találni; de a lelkesedés aggodalomra adhat okot; ha arra csábítja az embereket, hogy bizonytalant bizonyosnak vegyenek, ígéreteket teljesedéseknek tekintsenek».

De ez óvó szándék mellett más positiv célja is van Erdmann fejtegetésének. Bizonyos elvi tájékoztatást is kíván adni a gyermekpsychologia feladatáról és módszereiről. Egy bevezető áttekintésben a gyermekpsychologiai irodalom mai művelői felett, kiemeli azt az érdekes ténytet, hogy a németországi szakpsychologusok közül csak egyetlen egy (Ebbinghaus) vett közvetlen részt a gyermekpsychologiai munkásságban; egyébként orvosok és tanítók e tanulmány művelői. Jellemző az egész gyermekpsychologiai mozgalomra széles és nemzetközi volta. E kiterjedtség okát Erdmann egy gyakorlati és egy elméleti szükségletben látja, melyek korunk művelődésében gyökereznek. A gyakorlati szükségletnek több tényezője van. Mindenekelőtt keletkezett a reactióból azon túlfeszítés és túlingerlés ellen, melyeknek gazdasági és szellemi

* A millenniumi tanügyi kongresszus általános pædagogiai szakosztályában «A gyermeki lélek megfigyelése» cz. előadással. (II. O. és E. Tanügyi Kongr. Naplója I. k. 1. r. 224. l.).

életünk rohamos folyása mellett gyermekeink ki vannak téve. Másodsorban keletkezett az iskoláknak, különösen a középiskoláknak magas igényei ellen fordított reactióból. Innét származnak mindazok a törekvések, melyeket a nevelés hygienája néven foglalhatunk össze. E praktikus szükséglettel egyenlőerejű az a theoretikus szükséglet, mely követeli a pädagogiai elméleteknek felépítését a jelenkori psychologia alapján. Az említett gyakorlati szükséglettel nem kíván Erdmann foglalkozni, csak a jelzett elméleti szükségletet akarja közelebről megvilágítani.

Korunk psychológiájának fővonásait Erdmann a következőkben találja. A mai psychologia is, úgy mint minden kornak tudományos psychológiája, az önmegfigyelésben keresi az alapját, csak hogy a mai psychologia sokkal tisztábban látja a hiányokat, melyekben az önmegfigyelés szenved. E hiányokat ki akarja egyenlíteni az önmegfigyelésnek az érzéki, természettudományi megfigyeléssel való combinatiója útján. Eljárása nem kizárólag kísérleti, hanem csak lehetőleg törekszik arra, hogy a megfigyelést kísérletivé alakítsa, azaz hogy a szellemi folyamatok feltételeit és kísérő jelenségeit lehetőleg tisztán elszigetelje és lehetőleg sokféleképen variálja.]

Az általános elméleti psychológián, a mint az korunkban kifejlődött, kell alapulnia a gyermekpsychológiának is. A gyermekpsychológiának Erdmann szerint két ága van.

Az egyik ág, melyet *elméleti* gyermekpsychológiának lehetne nevezni, általában a szellemi élet fejlődését kutatja annak első nyilvánulásaitól kezdve egészen addig, a míg az egyén tudományos önmegfigyelése kezdődhetik, természetesen lépésről-lépésre tekintve a physiologiai folyamatokat, különösen a reagáló mozgásokat és azoknak anatómiai feltételeit. A másik ág, mely alkalmazott gyermekpsychológiának nevezhető, és a mely egyúttal a socialis psychológiának is egyik ága, az elméleti psychologia eredményei alapján a nevelendő *egyénségek* szellemi habitusát akarja megállapítani. A gyermeki egyénségek típusait akarja felismerni és e típusok változatait az egyes individuumokban. Az öröklött és veleszületett tehetségeket, a socialis, t. i. vallási, nemzeti, gazdasági, rendi és családi közösségek hatásait, továbbá a földrajzi életfeltételek befolyását a gyermekekre in concreto megállapítani: ez az alkalmazott gyermekpsychológiának a feladata.

A gyermekpsychológiának e két ága * között csak in abstracto vonhatók szigorú határok. In concreto egymásba folynak azok a határok

* Fentemlített kongresszusi előadásomban én is megkülönböztettem a gyermekpsychologia két főirányát. Az egyiket physiologiai, a másikat összehasonlító psychologiai iránynak neveztem. Az én felosztásom inkább az eljárásról, mint a czélon alapszik, de azért bizonyos tekintetben találkozik Erdmann felosztásával. Legalább az, a mit ő alkalmazott gyermek-

is, melyek a gyermekpsychológiának mind a két ágát a pädagogiától, ezt pedig a nevelés hygiénájától, valamint a gyermeki élet kóros jelenségeinek tanulmányozásától elválasztják.

A gyermekpsychologia különféle céljainak megfelel a módszerek különfélesége is. De e módszereknek is az általános elméleti psychologia módszereinek alapján kell fejlődnie. A modern gyermekpsychológiában tényleg meg is van a törekvés arra, hogy módszereiben azokat az utakat kövesse, melyek az utolsó négy-öt évtized folyamán mérvadókká váltak az általános psychológiában. De másfelől be kell vallani, hogy a szilárd elméleti alap szerzésére vonatkozó e törekvés nem oly energikus, milyennek lennie kellene. Az áramlat — nemcsak az Egyesült-Államokban — inkább széles, mint mély. Sokan az elméletileg képzett gyermekpsychologusok közül is el-eltévelyegtek abban a törekvésükben, hogy az elméleti psychologia módszereit átalakítsák a gyermekpsychologia céljaira. Különösen sokat vétettek nem világos formulázások, hiányosan átgondolt módszerek is elkalandozó deductiók által.

De méltatlanság volna, ha ezért csak a gyermekpsychologia képviselőit tennék felelősekké. Méltatlanság volna nemcsak, mivel meg kell engedni, hogy a lelkesedés, bármily értelmetlenül viselkedjék is, sokszor számos oly impulsust ad, melyek nélkül a tartózkodó tudomány szűkülöködik. Hanem méltatlanság volna különösen azért, mert be kell vallani, hogy az elméleti psychologia biztos módszereinek terjedelme és jelentősége igen szerény maradt. Azon messzemenő remények közül, melyeket a psychologia modern fejlődésének elején hivatottak is tápláltak és kevésbé hivatottakra is átvittek, egy sem teljesedett. Csakhamar újból be kellett látni, a miről sokan egy időre majdnem megfélekedtek, hogy t. i. a tudományos ismeretnek minden haladása több problémát, és nehezebbeket szül, mint a mennyit és a milyent megold. Igaz ugyan, hogy a lelki élet jól rendezett, gondosan elemzett tényeinek területe jelentékenyen gyarapodott, de a felfogás és értelmezés különfélesége folytán, mely fenmaradt és a látszólag objectív megfigyelés tartalmába is belenyúl, az elméleti psychológiának közös biztos birtoka a régihez képest csak igen kevésbé növekedett.

psychológiának nevez, nagyobbára a tölem «összehasonlító psychologiai»-aknak nevezett (statisztikai stb.) módszerekkel dolgozik. A mit pedig én physiologiai gyermekpsychológiának neveztem, az csakugyan kevés kivétellel a gyermek szellemi fejlődésének, és az ezt kísérő physiologiai-anatomiai jelenségek általános képének megrajzolására törekszik. Hogy a kétféle felosztás a találkozás mellett kereszteződést, illetőleg kizárást is mutat, az a principium divisionis különfélesége mellett természetes, de — úgy látszik — a gyermekpsychologiai részletkutatásoknak hasonló szemlélete vezette Erdmannt is, engem is felosztásainkra.

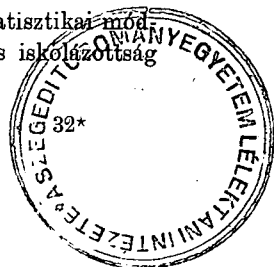
Az általános psychológiára vonatkozó e megjegyzésekből korántsem kell azt a következtetést vonni, hogy a gyermekpsychológiának jobb időkre kell várnia. Csak intések ezek arra, hogy a mozgalomnak nem a szélessége, hanem a mélysége fogja eldönteni, hogy mennyiben sikerül a gyermekpsychológiának tudományvá válnia. Ily intésekre önkéntelenül jutunk, ha a gyermekpsychologiai módszereknek elvi alapjait behatóbban méltatjuk.

Az objectív módszerek által ellenőrzött önmegfigyeléshez legközelebb áll az a gyermekpsychologiai eljárás, melyet *autobiographikus* eljárásnak nevezhetünk, t. i. a gyermekkorra vonatkozó visszaemlékezések rendszeres értékesítése. De az ilyen autobiographiáknak csak igen kevés az értékük a gyermekpsychologia szempontjából. A mire fiatalunkból emlékezünk, az csak szellemi tartalmakból és élményekből áll, nem pedig magukból a szellemi folyamatokból és azoknak feltételeiből. Ily autobiographikus feljegyzésekben az időbeli távolság folytán még az olyan embernél is összeelegyedik költészet és valóság, a kiben megvan a becsületes szándék arra, hogy magát megismerje. A legelső életevek szellemi fejlődéséről semmitsem mondhatnak ily feljegyzések, de a következő évekből is csak ritkán közölnek döntő tényeket. Akármilyen nagy lehet is ily feljegyzéseknek értéke historiai szempontból, az elméleti gyermekpsychologia céljainak szempontjából csak igen ritkán van jelentőségük. De még az alkalmazott gyermekpsychologia számára is csak ritkán szolgáltatnak oly tényeket, melyek alapján tudományosan lehetne megállapítani az egyéni fejlődés formáit és fokozatait. Psychologiai kiaknázásuk könnyen vezet adomázásra.

Az autobiographikus módszer az egyetlen gyermekpsychologiai eljárás, mely nem a szellemi életnek érzékek útján észlelhető reakcióiból vont analogiai következtetéseken alapszik. Ezen egyetlen subjectívnek nevezhető eljárás mellett többféle objectív eljárás is van, vagyis olyan eljárás, mely a gyermek szellemi életének érzékileg észlelhető reakcióiból vont analogia következtetéseken alapszik.

Ez objectív gyermekpsychologiai módszereket Erdmann három szempontból két-két csoportra osztja. Megkülönbözteti mindenekelőtt a direct és a kísérleti megfigyelést; továbbá a csendes megfigyelést, mikor a gyermek nem tudja, hogy megfigyelik, és a formalis megfigyelést, mikor igenis tud róla; végre a biographikus és a statisztikai módszert (az előbbi egy gyermek egymásután következő, az utóbbi pedig több gyermek egymás mellett lefolyó lelki nyilvánulásainak a megfigyelése).

Mind e módszereknek, különösen a kísérleti és statisztikai módszerek alkalmazásához beható elméleti képesség és erős iskolázottság szükséges.

A mi az e különféle módszerek által tényleg elért eredményeket illeti, Erdmann a következőket jegyzi meg. A csendes közvetlen megfigyelés hagyományos eljárása az utóbbi évtizedek alatt jelentékeny eredményeket mutat különösen a gyermek első éveire vonatkozó biographikus munkákban. Az anyag nagy halmazából a hozzáértő sok figyelemreméltó részletet szemelhet ki a praktikus gyermekpsychologia céljaira, különösen az érzékek, emlékezet, figyelem, beszéd és rajz fejlődését illetőleg. Kevesebb szolgálatot tett e módszer az elméleti gyermekpsychologia céljainak. Ehhez sok munkában, különösen az északamerikai seminariumok tömeges productiójában kevés az elméleti készültség: és a tudományos megfigyelés iskolázottsága.

Hasonlóképen áll a dolog a csendes kísérleti megfigyeléssel. Mind az a tervszerű belenyúlás a gyermek szellemi életébe, mely a nevelés céljából történik, természetesen nem tartozik a kísérleti psychologia kutatáskörébe. Csak azok a megfigyelések vehetők itt számba, melyek egyenesen maga a megfigyelés kedvéért történnek. S itt kiemelendő az a magától érthető tény, hogy a nevelés, az iskolai nevelés is, nem a psychologia kedvéért van. A psychologiailag képzett és iskolázott tanítónak is majdnem kivétel nélkül érdemesebb tenni valója van, minthogy a gyermekeket tudományos kutatás tárgyává tegye. Legyen ugyan e tekintetben is a tanító egyéniségének a lehető legnagyobb szabadsága, de a tanító visszaél e szabadsággal, mielőtt elfelejti, hogy ő van a gyermek kedvéért, nem pedig a gyermek az ő kedvéért.

Ha csak annak a csendes kísérleti megfigyelésnek a méltatására szorítkozunk, melynek határozottan tudományos psychologiai céljai vannak, akkor tényleg el kell ismerni, hogy különösen Preyer könyve (*Die Seele des Kindes*) óta a biographikus módszer sok hivatott kutató kezében präcisebb lett. De azért e téren igen sok munka az elhamarkodott általánosítás hibájában szenved; nem mentek e bajtól a nagyobb összefoglaló munkák (Baldwin, Tracy, Sully könyvei) sem. De még a specialis vizsgálatok is (milyenek például Netschajeff «kísérleti vizsgálati iskolásgyermekek emlékezetének fejlődéséről») szenvednek az elégtelen általánosítás hibájában. Egészen értelmetlen furcsaságok is találhatóak e téren, például gondos statisztikák arról, hogy 845 gyermek közül 119-en viaszkos babát szeretnek, 163-an pedig papírból valót, 153-an porcellánbabát stb., vagy statisztikai táblázatok alapján annak a megállapítása, hogy a leányok jobban jegyzik meg maguknak az időjárást, mint a fiúk, de quantitativ becslésben a fiúk mögött maradnak. Ezek az eltévelyedések megérdemlik Münsterberg * megsemmisítő ítéletét, me-

* Münsterberg ez elítélő magatartását én is említettem volt fentemlített kongresszusi előadásomban.

lyet «Psychologia és pædagogia» című értekezésében közölt. Stanley Hall kérdőívei (Topical Syllabus) és más amerikaiak (Russel, Monroe) idevágó eljárásai igen sok, de tudományos szempontból nem nagy jelentőségű, és a gyakorlati gyermekpsychologia szempontjából kétes értékű anyagot adnak. Nagyon elfajult a megfigyelés bizonyos mesterséges reakciókra vonatkozó kísérletekben, különösen az érzékek fejlődését illetőleg.

Külön említést érdemelnek az idevágó statisztikai vizsgálatok, nevezetesen a szellemi munkára, és mindenekelőtt a szellemi elfáradásra vonatkozók, valamint egyéb általánosabb célú tanulmányok a gyermek szellemi és testi fejlődéséről. Az elfáradásra vonatkozó vizsgálatok Sikorsky óta nagyon felszaporodtak. Vannak ezek között methodikai tekintetben igen jeles dolgozatok, de az eredmények mégis igen különfélék és különféle értékűek; az iskolastatisztikai vizsgálatoknál a tanulók reakciói rendszeren szokatlan, sokszor igen mesterséges eljárások befolyása alatt voltak. Psychologiai tekintetben ez eredmények sokszor csak csekély mértékben értékesíthetők, bár gyakran céljuknak megfelelőleg praktikus tanulságokkal jártak. Közvetlen psychologiai céljuk volt a Baldwin, Binet és Henry, Scripture és Gilbert által végzett statisztikai vizsgálatoknak, például szók és mondatok emlékezetben tartásáról (Binet-Henry 1894.), az iskolásgyermekek szellemi fejlődésének egyszerűbb elemeiről (Scripture-Gilbert 1894.). De itt is a tárgyi eredmény aránylag csekély; az anyag nagyon is szegényes arra, mintsem hogy megengedne általánosító következtetéseket. Például Gilbert-Scripture az elfáradásra vonatkozó kísérleteiből, melyeket 1200 6—17 éves népiskolába járó gyermekek tettek, nem fogjuk azt általános érvényességének elfogadni, hogy «a fiúk sokkal jobban fáradnak el, mint a lányok». Azt el fogjuk ismerni, a mit Scripture összefoglaló megjegyzésében mond: «Általában növekednek a szellemi tehetségek 6 és 17 év között, előbb gyorsan, azután pedig a növekedő életkorral lassabban. Majdnem valamennyi szellemi tehetségre nézve hirtelen változást látunk 13—15 esztendő körül. Ezek a változások teljesen különböznek a súlyban, nagyságban és tudótartalomban végbemenő változásoktól». De a mindennapi tapasztalatoknak ily megerősítései nem igen viszik előbbre tudásunkat.

A mi azt a kérdést illeti, hogy mindebből mi következik az iskolára nézve, mi a mozgálmotiváció az iskola részére, Erdmann a következőket jegyzi meg. Elismeréssel kell ugyan lenni a szellemi mozgékonykodás iránt, mely a gyermekpsychologia tanulmányában mutatkozik, továbbá a becsületes törekvés iránt, hogy a kutatásokat komoly, tudományos minták szerint alakítsák és végre a részvétel iránt, melylyel sok hivatott kutató is fordult az elméleti és gyakorlati gyermekpsychologia munkaköreire felé, de másfelől be kell látni, hogy az érdeklődés, melylyel

a tanítók és tanítónők széles körei a gyermekpsychologia felé fordultak, odavezetett, hogy nagyon is sokan visszas módon érvényesítik az érdeklődést. A tudományos munka érett gyümölcseit mindig csak komoly tanulmány és szigorú iskolázottság érlelte. Azt az említett helytelen buzgóságot kár volna táplálni. Helytelenül vezetett tudományos idealismus, az, mely productive belenyúl oly tudományos munkába, melyhez nincsenek meg a komoly siker előfeltételei.

Az amerikai és francia kérdőívek — folytatja Erdmann intő szavait — és a többi intézkedések, melyeket elégtelen gyermekpsychologiai statisztikához vezető tömegvizsgálatok céljából megkísérlettek, Németországban remélhetőleg nem fognak hódítani. A gyermeki gondolkörrel általában és a különféle típusok és különféle milieunek megfelelő gyermekek gondolköreire vonatkozó vizsgálatoknak is, a mint 30 év óta folytatják, kétségkívül van értékük a socialis psychologia szempontjából és a gyakorlati pædagogóra nézve is, különösen az oktatás alsó fokozatát illetőleg. De csak akkor lehet kellő értékük, ha oly tanítók végzik a vizsgálatokat, kik a psychológiában eléggé iskolázottak, és a kik az illető kikérdezett gyermekeket és fejlődésüknek külső feltételeit pontosan ismerik. Gyermekpsychologiai intézeteknek berendezésére sem kell komolyan gondolni. Sem a tanító- és tanítónőképző-intézeteknek, sem az egyetemi psychologiai seminariumoknak és intézeteknek nem a feladatuk arról gondoskodni, hogy a gyermekpsychologiai megfigyelésekre sok tanítót neveljenek. A hivatott tanító és a hivatott gyermekpsychologus-épenséggel nem azonosak; a gyermekpsychologia fejlesztésének munkája azoknak maradjon a kiváltságuk, kiknek külön képességük van erre. A pædagogiai képzésnek nem mélyítése vagy kiegészítése, hanem helytelen irányba való terelése volna az, ha az ilyenmő iskolázás általánossá válnék. Velejárna a tanító feladatainak teljes félreismerése és felelőséges tevékenységének czélszerűtlen megterhelése.

Egyesületek alkotása a gyermekpsychologia tanulmányának vagy éppen a gyermekpsychologiai kutatásnak céljából szintén nem ajánlatos. Ha ily egyesületek szaporodnának, ezek csak a túlságos egyesület-alapításnak, melyben laborálunk, újabb tanújelei volnának, és egyúttal a szét-szóródásnak, szétforgácsolásnak, esetleg a külső tekintély elérése szükségletének, nem pedig az elmélyedésre való törekvésnek a tanújelei. Az ilyenmő egyesületek elkerülhetetlenül olyanokat terelnek a gyermekpsychologiai kutatásra, kiknek nincs meg a kellő képzettségük hozzá, és ezek okozzák aztán a gyermekpsychologiai irodalomnak azt az elburjánzását, mely már is veszedelmessé vált, és — a mi még nagyobb baj — eltolják a tanító munkájának a súlypontját arról a helyről, mely megilleti.

De ez korántsem azt jelenti, hogy a tanítók teljesen mellőzzék a...

gyermekpsychológiát. A gyermekpsychologia fejlődésének az utolsó évtizedében — mondja Erdmann — megvan az az érdeme, hogy a psychologia és a psychológiától függő pädagogiai kérdések iránt felkeltette az érdeklődést tágas körökben, tágasabbakban, mint a milyeneket a Herbart-féle pädagogia tudott meghódítani. Ez a körülmény bizonyítja, hogy élénk a szükséglet a pädagogia alapjainak psychologiai megújítása és mélyítése iránt. Ezt a szükségletet ápolni kell mind a tanítóképző-intézetekben, mind pedig az egyetemi tanárképzésben; gondoskodni kell megfelelő bevezetésről az elméleti psychológiába, mint a pädagogia alapjába, és ezt ki kell egészíteni egy ily alapon felépített gyermekpsychologia körvonalalaival is.

Az iskola szempontjából még azokról a következtetésekről is kell szólni, melyeket az elfáradásra vonatkozó kísérletekből levontak a tanterv átalakítását illetőleg. A ki e kísérleteket egybeveti, azt az általános következtetést fogja vonhatni, hogy a hagyományos órarendben — különösen az alsófoku oktatásra nézve — az a főhiba, hogy a szokásos időbeosztáshoz, azaz épen az órák szerint való beosztáshoz simul. 50 perczből álló lecke — úgy látszik — gyermekek részére nagyon is hosszú. Az idevágó kísérletek szerint czélszerű volna egy-egy lecke tartamát 40 perczre leszállítani, azután rendszeren körülbelül 10 percznyi szünetet engedni, melyből fárasztó testmozgás ki legyen zárva. A tornatanítás se tartson tovább, mint 40 perczig, és ne legyen túlságosan erőltető. Az iránt sem lehet kétség, hogy az öt óra hosszat tartó délelőtti oktatás, de a délelőtti és délutáni oktatásra való felosztás is helytelen. 30 ú. n. heti «óra» mellett a középső osztályokban ez ajánlatik a legczélszerűbb felosztásnak. Az első három «óra» tartson 40—40 perczig, a két utolsó 35—35 perczig; az első két szünet 10—10, az utolsó kettő pedig 15—15 perczig. Ezek együttvéve adnak 3·40 + 2·35 + 20 + 30 perczet vagyis négy órát. A mellett még arról is kellene gondoskodni, hogy oly leccék, melyek a figyelem nagyobb concentrációját igénylik, a második órába jussanak, de akkor is a rendkívüli, nagyon erőltető munkák, milyenek az extemporalék, csak a felső osztályokban töltsék ki az egész időt, de a többi osztályokban ne haladják meg a 30 perczet, sőt a legalsóbb osztályokban még beérhetjük kevesebb idővel. Az elfáradásra vonatkozó kísérletekből, valamint az emlékezetre és figyelemre vonatkozó specialis vizsgálatokból még több követelést levezetni egyelőre még igen korai dolog volna. Az iskolai munka legnagyobb részére egyelőre még a psychologia és pädagogia régen biztosított követelései mérvadók, melyeket az újabb kutatások is megerősítenek.

Tartalmas fejtegetéseinek végeredményeit a következőkben foglalja össze Erdmann. Nem arra kell törekedni, hogy a gyermekpsychologiai kutatás minél szélesebbre terjedjen, hanem hogy minél mélyebbé

válják. A tanítók részvételét e kutatásban, eredményeinek és módszereinek megértésében beható és gondos pszichológiai oktatás útján kell előkészíteni. Ily úton kell a gyermekek egyéniségének megértését fejleszteni. Mindenekelőtt azokat a vizsgálatokat kell — lehetőleg a tanító-munka zavarása nélkül — előmozdítani, melyek a gyermek szellemi és testi hygiénáját szolgálják. Csak ezekre nézve állanak elő az iskola részére oly gyakorlati consequentiák, melyeket az iskolapædagogiai tapasztalat már most próbálhat ki.

Ezek Erdmann fejtegetéseinek főbb pontjai. Kissé részletesebben ismertettük őket, mint ily előadásszerű értekezéseknél szokás, de szerzőnk megjegyzéseit elméleti tájékoztató részükben olyan alaposaknak és a gyakorlati következtetésekben olyan talpraesetteknek találtuk, hogy jónak láttuk a terjedelmesebb reproductiót.

A mit Erdmann a német tanítóvilágnak a gyermekpsychológiáról mond, annak nagy részét megszívelheti a mi kezdő gyermekpsychologus irodalmunk is. Mi még kevésbé tékozzhatjuk energiánkat meddő vagy ferde irányba terelődött munkára, mint a német tanítóvilág. Nekünk mindnyájunknak a komoly tanítás mellett és a komoly tanítás kedvéért tanulnunk kell — a kutatás luxusát csak igen kevesen, vagy még a kevesnél is kevesebben engedhetik meg maguknak.

WALDAPFEL JÁNOS.

Dr. Ernst Schultze. Volksbildung und Volkswohlstand. Eine Untersuchung ihrer Beziehung: Stettin von D. Dannenberg & Comp.

Dr. Schultze a «Gesellschaft für Verbreitung von Volksbildung» című egyesület Drezdában tartott közgyűlésén elmondott beszédét teljesen átalakítva és kibővítve most teszi közzé.

E témával már korábban *Schäfer Köln és J. Tews* foglalkoztak az előbbi Volksbildung und Volkswohlfahrt (megjelent a Mayer-Markau-féle «Sammlung pædagogischer Vorträge» IX. kötet 1. füzetben) az utóbbi pedig «Volksbildung und wirtschaftliche Entwicklung» című munkában. Különös, hogy szerzőnk mindenekelőtt Lukás József pap ellen kel ki. Ez ugyanis «Der Schulmeister von Sadova» című művében, az iskolát teszi felelőssé mindama bajokért, melyek a világot érték, sőt voltak egyes testületek, melyek teljesen Lukás álláspontjára helyezkedtek, így pl. az aacheni kereskedelmi kamara sem restellte egyik jelentésében a következő passzust felvenni: «Von dem Schulzwange und der Beschränkung der Arbeitszeit befürchten wir am meisten eine schädliche Einwirkung auf die Zustände in den untern Volksklassen.» Főleg a mezőgazdasági egyesületek voltak azok, melyek a népnevelést megvetet-